

ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ

«ԲԱԶՄԱՎԷՊ»ԻՆ ԾՆՈՒՆԴԸ

«Կը յուսանք որ Բազմավէպը ազգասիրաց փափաքը կատարէ, ու քիչ ատենի մէջ ազգին ուսումնական յառաջադիմութեանը վրայ աւելի մեծ տարբերութիւն մըն ալ ընէ: Աս յուսով մեր կողմանէ ամենեւին աշխատանք չենք խնայեր, բաւական է որ աշխատանքնիս օգտակար ու հաճոյ ընենք մեր պատուական Ազգին»:

Այս խօսքերով կ'աւարտի 1843ի «Բազմավէպ»ին առաջին թիւին Յառաջաբանը, գրուած Միաբանութեանս երիտասարդ արեղաներու կողմէ, որոնց գլուխ կը հանդիսանար թերթին Նմբագիրը՝ Հայր Գաբրիէլ Այվազովսկի: Հոն ըսուած գաղափարները ուրիշ բան չեն՝ եթէ ոչ նոյն Միաբանութեան Հիմնադիր Մխիթար Աբբազօր ոսկեղնիկ ըսկզբունքին գործադրութիւնը, այն է՝ աշխատիլ ու նպաստել ազգին հոգեւոր ու մշակութային վերելքին. եւ ահա յարմարցնելով զայն դարուն պահանջներուն՝ կը ձեռնարկուի նոր միջոցի մը, որու վրայէն անցած են այսօր հարիւր եւ յիսուն տարիներ: Պատմութիւնը կրնայ վկայել թէ ի՛նչ աստիճանի անոնք յաջողած են իրագործել դրուած ծրագիրը:

«Բազմավէպ»էն առաջ, Մխիթարեան Հայրերը, նոյն ուղղութեամբ կատարած են ուրիշ փորձեր: 1799ին, Հ. Ղուկաս Ինճիճեանի նախաձեռնութեամբ, սկսած է լոյս տեսնել «Տարեգրութիւն»ը, իբր «Յիշատակարան քաղաքական, պատերազմական, որ է եկեղեցական եւ բանասիրական անցից եւ դիպուածոց աշխարհի»: Սա տեւած է չորս տարի, 1799-1803, իբր Տարեթերթ, որ յաջորդաբար փոխելով դիրքը՝ շարունակած է «Նղանակ Բիւզանդեան - Բազմավէպ» տիտղոսով, միշտ Հ. Ղուկաս Ինճիճեանի նախաձեռնութեամբ, ինչպէս նաեւ ուրիշ միաբաններու ալ գործակցութեամբ: «Նղանակ»ը կը հրատարակուի 1803-1820 տարիներուն, իսկ 1812-1817 տարիներուն, Մխիթարեան տպարանէն լոյս կը տեսնէ նաեւ «Դիտակ Բիւզանդեան»ն ալ, ուղղուած Արշարունեաց ընկերութեան անդամներուն: Արդ, Ազգին օգտակար ըլլալու մտահոգութիւնը ընկերացած է միշտ Միաբանութեանս՝ վաղ ժամանակներով, եւ այս ուղղութեամբ դիւանը ունի հարուստ պաշար՝ անթիւ մանրամասնութիւններով, որու վրայ կ'արժէ անդրադառնալ ուրիշ առիթով:

Սկսած գործը կը կասի՝ Պօլսոյ անվերջանալի կրօնական եւ ազգային խնդիրներուն հետեւանքով: Բայց Ս. Ղազարի մէջ չի՝ դադրիւր գործը, այլ մանաւանդ թէ, զարկ կը տրուի Նախնեաց մատենագրութեան հրատարակութեան, միաժամանակ մեծ ու փոքր հատորներ՝ ժողովուրդին առօրեայ պահանջին համաձայն, ինչպէս նաեւ դասագիրքեր, վէպեր, կրթական հրատարակութիւններ, նոր բացուած վարժարաններու օգնութեան հասնելու նպատակով:

Հ. Գաբրիէլ Այվազովսկի

Մինչ այս Խրիմէն Ս. Ղազար կը հասնի նոր աշակերտ մը, Աղեքսանդր անունով, ապագայ Հ. Գաբրիէլ Այվազովսկին, որ իր ուշիմութեամբ եւ փայլուն կարողութիւններով՝ կը գրաւէ Աբբազօր եւ միաբաններուն ուշադրութիւնը: Հ. Մինաս Բժշկեան, զինքը ուրիշ երկու ընկերներով Խրիմէն Վենետիկ դրկած ատեն, 28 Յունիս 1826ին կը գրէ Սուրբաւ Սոմալեան Աբբազօր. «15ամեայ, պատանի կորովամիտ եւ հեզահոգի, ուսումնասէր, ծնեալ յէսկի Խրիմ, ի Սղեւեադինցի հօրէ եւ ի հայադաւան մօրէ յէսկի Խրիմայ. զայս մանուկ վիճակեալ հրաշալի յիշողութեան, ջանացին հայք յափշտակել եւ դնել ի վանս Սուրբ Նշանի, այլ համբաւ դպրատանս եւ յառաջադիմութիւն մանկանց ձգեցին զհայրն նորա՝ բերել առ իս...: Յամենայն ընտիր գտաւ, մինչեւ յոյս տալ երեւելի լինելոյ ի Հասարակութեանս: Գալ է ի հայկաբանութեան եւ ի ռուսաբանութեան, թէ՛ ի գրել եւ թէ՛ ի խօսել: Ուսաւ թարգմանել եւ զգաղղիականն, աւարտեալ զճարտասանութիւն ռուս, եւ զգերականութիւն գերմաներէն՝ ըստ առաջին մասին: Գիտէ վերծանել հրէարէն, արաբերէն, յունարէն եւ լատիներէն: Զայս խոնարհ մանկիկ, որպէս եւ զայլս, առանձնակի յանձնեմ ի հայրախնամ գութ հօրդ Հասարակաց, կրթել ի խոնարհութեան, զի մի՛ գիտութիւնն երբեք ածցէ զնա ի հպարտութիւն»:

Այսքան գովասանք 15ամեայ մանուկի մը համար՝ գուցէ շատ թուի ընթերցողին, եւ սակայն յաջորդաբար ոչ միայն կ'իրականանան այս բոլորը, այլ անթիւ մանրամասնութիւններ կու գան առաւելօք ընդլայնելու այդ գաղափարները: Եւ հոս մենք պէտք էինք շեղիլ մեր նիւթէն, երկար ու ծաւալուն խօսելու համար Հ. Գաբրիէլ Այվազովսկիի անձին եւ գործունէութեան մասին, քանի ինքը եղած է առաջին խմբագիրը «Բազմավէպ»ին, գուցէ նաեւ հիմնադիրը: Առանց հրաժարելու այդ գաղափարէն, բայց յետաձգելով մօտիկ ապագայի մը, այսքանը ըսենք որ Հ. Գաբրիէլ իր շրջանին այնքան փայլած է Ս. Ղազարի մէջ կրօնաւորական կենցաղով եւ համոզումներով, խանդավառ հայրենասիրութեամբ, զարմանալի գիտութեամբ եւ բացառիկ

եղբայրսիրական նուիրումով, որ կրցած է առինքնել ամէնքը, մեծ ու փոքր, Սոմալեան Աբբայէն մինչեւ վերջին իր աշակերտը՝ որու եղած է ուսուցիչ կամ դաստիարակ: Ծանրաբեռնուած անթիւ պատասխանատուութիւններու բեռին տակ՝ Հ. Գաբրիէլ չէ՛ ընկճուած եւ չէ՛ սահմանափակուած: Իր առած դաստիարակութիւնը զինքը մղած է բացուելու նաեւ իր ժողովուրդին, որու պտուղը կարելի է համարել նաեւ «Բազմավէպ»ը:

«Բազմավէպ»ի առաջին տարիներուն լոյս տեսած յօդուածները՝ չեն կրեր ո՛չ մէկ ստորագրութիւն: Մխիթարեան Միաբաններն են, որոնք կը վաստակին՝ առանց փնտռելու փառք կամ անուն: Բայց կայ աւելին. «Բազմավէպ»ի վրայ չէ կարելի գտնել նաեւ խմբագրին անունը: Բերանացի աւանդութեամբ հասած է մեզի «Բազմավէպ»ի առաջին խմբագիրին անունը, յանձին Հայր Գաբրիէլ Այվազովսկիի: Աչքէ անցնելով Միաբանութեանս ամբողջ պատմութիւնը, կը տեսնենք որ նոյն չրջանին տիրող եւ փայլող դէմքը եղած է Հ. Գաբրիէլ, եւ որով կը ստիպուինք հաստատել բերանացի աւանդութիւնը: Ասոր կից, սակայն, տալու համար պատմութեան՝ ինչ որ պատմութեան կը պատկանի, ահա կարգ մը լուսաբանութիւններ, որոնք իրենց մանրամասնութիւններով կրնան հաճելի ըլլալ ընթերցողին:

Միաբանական վաստակ

Ընդունելով հանդերձ Հ. Գաբրիէլը իբր խմբագիր, «Բազմավէպ»ի արժանիքը կ'երթայ Մխիթարեան Միաբանութեան, որոնցմէ իւրաքանչիւրը իր կարողութեան համաձայն կը նպաստէ անոր, յօգուտ Հայ ժողովուրդին:

1839ին Զմիւռնիա լոյս կը տեսնէ «Շտեմարամ պիտանի գիտելիաց» ամսաթերթը, Ամերիկայէն հասած բողոքական միսիոնարներու խմբագրութեամբ: Գաբրիէլ Լեւոնեանց 1895ին «Հայոց պարբերական Մամուլ»ի մէջ կը քննադատէ ամսաթերթը՝ գրելով. «Ի՞նչ նորութիւններով կը կարողանային հայ հասարակութեան ուշքը գրաւել, հայ տարրի հոգին եւ միտքը որսալ, յափշտակել իւրեանց կեղծաւոր քարոզներով, եթէ ոչ հրատարակելով մի պարբերական հայերէն հրատարակութիւն, որ եւ առաջինն էր Զմիւռնիայում, թունդ կրօնամոլութեան մոլորեցուցիչ սերմեր ցանել հայ անարատ եւ անմեղ սրտերում» (էջ 31):

Տարի մը ետք, 1840ին, Զմիւռնիա լոյս կը տեսնէ «Արշալոյս Արարատեան»ը, որու մասին նոյն հեղինակը կը գրէ. «Հայ լրագրութեան ասպարիզում միակ գործում էին Զմիւռնիայում բողոքական քարոզիչները իւրեանց բերած 'Շտեմարան'ով, խեղճ հայ ժողովուրդին

«լոյս հաւատքը», փրկութեան 'ուղիղ ճանապարհը' ցոյց տալու նպատակով, երբ յանկարծ Արարատեան աշխարհի ողջամիտ զաւակի մտքի ծնունդը 'Արշալոյս'ը ծագեց տաճկական աշխարհի վրայ, Զմիւռնիայի հորիզոնից» (էջ 40):

Զմիւռնիա ծագած պայքարին տեղեակ էին Ս. Ղազարի երիտասարդ միաբանները, գլխաւորութեամբ Հ. Գաբրիէլ Այվազովսկիի, որ 24 Դեկտ. 1842ին այսպէս կը գրէ իր դասընկերին, Հ. Վրթանէս Պոտուրեանի (Խրիմ). «Ի բազմաց հետէ երկնէին մերքն զայս խորհուրդ կարեւոր, եւ ահա ուր ուրեմն յայսմ ամի ձեռն ի գործ արարին, յորդորեալք առաւելապէս ի տես օրագրացն Զմիւռնիոյ եւ Կոստանդնուպոլսոյ, որ խառն ի խոռոն գրեն եւ տպագրեն, զբարին եւ զչար, ի վնաս մանաւանդ քան թէ յօգուտ ազգին»: 1843ին Զմիւռնիոյ մէջ լոյս կը տեսնէ նաեւ «Հայրեմաւեր» շաբաթաթերթը, որու մասին Այվազովսկի սա դատաստանը կ'ընէ իր 14 Սեպտ. 1843 թուակիր նամակով, ուղղուած Հ. Գէորգ Հիւրմիւզեանի. «ՉՀայրենասիրին տեսաք եւ ընթերցաք զթերթն առաջին, եւ է օրագիր ինչ 'խեղճ', յար եւ նման Արշալուսոյն, ոչ միայն ըստ դրիցն եւ տպագրութեան, այլ եւ ըստ նիւթոյն եւ ըստ ոճոյ. իսկ ըստ լեզուին՝ սա եւ քան զԱրշալուսոյն անհեթեթ է եւ անոճ. եւ է գործ երիտասարդաց ոմանց ի Մեսրոպեան վարժարանէն»:

«Ի բազմաց հետէ երկնէին մերքն» ակնարկ է քանի մը տարիներու, երբ Զմիւռնիոյ մէջ դեռ ոչ մէկ շարժում սկսած էր օրագրի: Եւ իրապէս Հ. Յովհաննէս Սորդուճեան, երկար տարիներէ ի վեր տեսուչ Մխիթարեան տպարանին, կը մտածէ թէ ի'նչպէս լաւագոյն կերպով կրնայ ընդառաջել երիտասարդ իր միաբանակիցներու փափաքին, նկատմամբ օրագրին: Բազմավէպի հրատարակութենէն ուղիղ երեք տարի առաջ, 3 Ապրիլ 1840ին, կը գրէ Հ. Գէորգ Հիւրմիւզեանի, լսելու համար անոր տեսակէտը, քանի ան էր որ Պոլսոյ մէջ կը հետեւէր ազգային եւ գրական շարժումներուն: Հ. Յովհաննէս կը գրէ. «Ընկալեալ մեր 'Շտեմարան Պիտանի Գիտելեաց', տպագրելոց ի Զմիւռնիայ, վառեցաւ յոմանս փափաք յօրինելոյ նոյնպիսի տետրակս, զարդարեալս պիտանեգոյն տեղեկութեամբք եւ ընտիր եւս պատկերօք եւ տալ ի տիպ»: Հ. Յովհաննէս կ'ուզէ գիտնալ թէ կա՞ր կարելիութիւնը գտնելու 300 կամ 400 բաժանորդ, որոնք 24 թիւի համար վճարէին տարեկան 18 դուրուշ, եւ թէ «Շտեմարան»ը գտա՞ծ է յաջողութիւն Պոլսոյ մէջ, եւ կամ ի՞նչ նիւթեր պէտք է չօշափել՝ ժողովուրդին օգտակար ըլլալու համար, մանաւանդ որ Վենետիկի մէջ «ոռնիմք մեք աստ ի նմանօրինակ գրոց՝ աւելի քան զեօթն տեսակս ի գաղղիական եւ յիտալական լեզուս, եւ կարեմք ունել եւ զանգղիականս եւ զգերմանականս. շատ է զի յաջողեացին ելք իրաց»:

Մինչև Հ. Գաբրիել կը մեկնի Խրիմ, այցելելու իր հարազատներուն, որոնց մօտ կը մնայ տարի մը (Սեպտ. 1841 – Սեպտ. 1842), Ս. Ղազարի մէջ գաղափարները կը հասունանան: Հ. Ռափայէլ Թրեանց, տեսուչ Ռափայէլեան վարժարանի եւ խանդավառ «Բազմավէպ»ի գաղափարի իրազործումին, պէտք զգալով խորհուրդի եւ քաջալերանքի, 7 Յունուար 1842ին կը գրէ Հ. Գէորգ Հիւրմիւզի. «Յաղագս խորհելոյ մերոյ օրագրին, ինչ ո՛չ գրեցեր դու ցարդ առ ոք, զոր թէ մարթէք սկսանել եւ ըստ պատշաճի յառաջ տանել, կարծեմ թէ կարի օգտակար լինէր յառաջադիմութեան ազգիս»: Հ. Գէորգ կ'ուշացնէ պատասխանը, բայց երբ կրկին եւ կրկին կը ստիպեն զինքը, կը խոստովանի թէ խօսած է «Արշալոյս»ի խմբագիր Ղուկաս Պալտասարեանի հետ, որ հաշուելով ճամբուն ծախսը եւ թերթին գինը, դժուար իրազործելի կը նկատէ ծրագիրը, ասով հանդերձ կը թելադրէ որ Միաբանութիւնը փորձէ տարի մը հրատարակել, անոր համաձայն եզրակացութիւններու հանգելու համար:

Աննախընթաց խանդավառութեան մէջ է որ ծնունդ կ'առնէ «Բազմավէպ»ը. երիտասարդ արեղաներ գրեթէ ձեռքով կը շօշափեն անոր ունենալիք բարերար դերը՝ ի նպաստ ազգին: Նոյն շրջանին միաբաններ իրարու կը գրեն. «...կարծեմ թէ կարի օգտակար լինէր յառաջադիմութեան ազգիս»¹, «ամենեքին որ աստ՝ վառեալ եմք ի յառաջացումն գործոյն»². Իսկ Սոմալեան Աբբայ, Թարգմանն ըլլալով բոլոր միաբաններու զգացումներուն՝ «սրտապնդեալ են մերքն աստ եւ վառեալ են զարդիս ի լոյս ընծայել զօրագրութիւնս ինչ ուսումնական»³:

Տնտեսական դժուարութիւններ

Միխիթարեան միաբանները գիտակցութիւնն ունին երկու ճշմարտութիւններու. նախ՝ թէ «Բազմավէպ»ը «կարի օգտակար է յառաջացման ազգիս», եւ երկրորդ՝ թէ ամսաթերթին հրատարակութիւնը չունի ակնկալութիւն նիւթական շահերու: Հ. Ռափայէլ Թրեանց բացայայտ կերպով կը գրէ. «Գիտեմք եւ մեք թէ չքաղեսցուք ինչ օգուտ առ այժմ, ջանք մեր են չվնասել. սակայն թէ կամիցիմք գործ գործել ի յառաջադիմութիւն ազգիս, այդ միայն թուի այժմ գործի ի ձեռին»⁴:

1. Հ. Ռափայէլ Թրեանց, Վենետիկէն, առ Հ. Գէորգ Հիւրմիւզ, Պոլիս, 7 Յունուար 1842ին:
2. Հ. Ստեփան Եղըճեան, Վենետիկէն, առ Հ. Գէորգ Հիւրմիւզ, Պոլիս, 14 Նոյմբ. 1842ին:
3. Առ Հ. Գէորգ Հիւրմիւզ, Պոլիս, 23 Սեպտ. 1842ին:
4. Առ Հ. Գէորգ Հիւրմիւզ, Պոլիս, 25 Փետր. 1842ին:

Տնտեսականը գլխավոր մտահոգությունն չլլալով հանդերձ՝ չէր դադարեցրել ըլլալէ լուծանելի հարց մը: Կարդալով վանքիս ժամանակագրութիւնը, կը տեսնենք թէ նոյն տարիներուն Միաբանութիւնը կ'ապրէր դժուարին պահեր՝ մատակարարական գետնի վրայ: Տպարանապետ Հ. Յովհաննէսի հաշիւներուն համաձայն, 300-400 բաժանորդ գտնելու պարագային՝ թերթը կրնար տնտեսապէս դառնալ ինքնաբաւ, բայց Հ. Ռափայէլ Թրեանց գիտէ թէ մեր ազգին մէջ «եթէ էին ընթերցասէրք» չէր մեզ տեղի վարանմանց ի յաղողութիւն իրացս. սակայն թէ կամիցիմք գործ ածել ի յառաջադիմութիւն ազգիս, այդ միայն թուի այժմ գործի ի ձեռին, որպէս բաց յօրինակաց օտար ազգաց, խրատիմք իսկ ի զգօն եւ ի սրտատես բարեկամաց»⁵:

Ծերունի Սոմալեան Աբբայ, շուրջ քսան երկար տարիներ նըւիրուած էր մեր Նախնեաց Մատենագրութեան բնագիրները լոյս ընծայելու. կազմած էր արդէն քսան հինգ հատորներու շարք մը, որոնց եկամուտը սահմանած էր նոր գիրքերու հրատարակութեան: Ներկայիս, երբ «Բազմավէպ»ը անծանօթի դիմաց գտնուելով պիտի մտնէ աշխարհ, կը մտածէ Նախնեաց մատենագրութեան վաճառուած դրամագլուխը յատկացնել անոր հրատարակութեան, բայց «ջանալի է գտանել այդը ի Պոլիս զընկերագրութիւնս, զի թեթեւացի ծախքն՝ զոր առնել ունի Նախնեաց գանձանակս» կը գրէ Աբբայ՝⁶:

Կը պատրաստուի «Բազմավէպ»ի 'Յայտարարութիւն'ը եւ կը դըրկուի հեռաւոր մեր միաբաններուն եւ ազգայիններու, - Պոլիս, Զմիւռնիա, Կարին, Պաշալուով, Վիեննա, Թրիեստ, Կարին, Ախլցխա, - որպէսզի հետամուտ ըլլան գտնելու բաժանորդներ: Սոմալեան Աբբայ 9 Դեկտ. 1842ին կը գրէ Հ. Սիմոն Ճուլարտեանի, Ախլցխա. «Փոյթ տարցես գտանել եւ դու բազմաթիւ ընկերս այդը, որ գերիս ֆիորինս միայն ունի վճարել վասն բոլոր ամին»:

1842ի տարւոյն աւարտին արդէն կը լսուին մխիթարական լուրեր. «Օրագիրք կամ յօրինողք Բազմավէպին մերոյ Հոգացեալ են աստ գործակալս կամ վերատեսուչս ի Թրեստ, ի Զմիւռնիա, ի Նրիմ եւ ի Պոմպայի, ընդ որոց ձեռս սփռել ունին յամենայն տեղիս եւ գտանել զընկերակիցս տարեւորս, որպէս զարդիս յիսնիւ չափ գտան աստ ի Թրեստ, որ կանխիկ վճարեն գտարեկանն: Մնայ արդ եւ այդը (ի Պոլիս) կարգել զոք ի մերայնոցդ, զի զհոգ ունիցի առանձինն ի տալ եւ յառնուլ, ստէպ թղթակցութեամբ ընդ վանացս եւ ընդ օտարաց, որ կարեւոր է յոյժ», կը գրէ Սուքիաս Աբբայ Սոմալեան⁷:

5. Առ Հ. Գէորգ Հիւրմիւզ, Պոլիս, 25 Փետր. 1842ին:

6. Առ Հ. Գէորգ Հիւրմիւզ, 18 Նոյեմբ. 1842:

7. Առ Հ. Գէորգ Հիւրմիւզ, Պոլիս, Դեկտ. 1842:

Հ. Գաբրիել Այվազովսկի տարի մը ամբողջ խորիմ մնալէ ետք, 1842ի Սեպտեմբեր ամսուն կը դառնայ վանք, եւ տեսնելով Ս. Ղազարի մէջ «Բազմավէպ»ին համար ստեղծուած խանդավառութիւնը՝ ինքն ալ կը լծուի նոյն գործին, բացառիկ եռանդով: Նոյն օրերուն ունեցած գաղափարները ու եղած խօսակցութիւնները համադրելով՝ կը շարադրէ նամակ մը, 10 Հոկտ. 1842ին, ուղղուած Հ. Գէորգ Հիւրմիւզի, պարզելով հիմնական եւ կարեւոր սկզբունքներ. «Ի հերուն հետէ այս իղձ արտի ընթանայր ի վանս մեր, յորդորեալ ի Զմիւռնացւոցն օրինակէ, զի եւ ի մէնջ օրագրութիւն իմն կամ տարեգրութիւն կամ լրագիր ինչ հրատարակեալ՝ հաճոյացի եւ օգտեսցէ»: Նոյն շրջանին զօրաւոր էր Վենետիկ եւ Վիեննա քոյր Միաբանութիւններու միջեւ գրական պայքարը, եւ Վենետիկ վախն ունէր որ մի՛ գուցէ յանկարծ Վիեննան իջնէ հրապարակ եւ գրաւէ ասպարէզը. «Ժամանակ անցեալ ի վերայ եւ այժմու հանգամանք Ուխտիս, եւ կասկած իրաւացի՝ թէ գուցէ կանխեսցեն նախանձորդք մեր կապտել ի մէնջ եւ զայս ոչ փոքր ինչ օգուտ եւ զփառս, փոխանակ լքուցանելոյ զմերսն՝ յորդորագոյնս եւս գործեցին ի խորհել զիրսն հաստատութեամբ, եւ միաբան հաւանութեամբ Վեհիս մերոյ եւ զլիաւորաց, անյապաղ փութով յարդիւնսն երագել»: Հ. Գաբրիել նոյն նամակին աւարտին, յետ դնելու Բազմավէպի գործունէութեան ամբողջ ծրագիրը, դարձեալ կը դառնայ նոյն նիւթին՝ գրելով. «Ինձ թուի թէ անշուշտ նոր իմն գնդակ եղիցի սա ի կուլ՝ վիշապ՝ին դարանելոյ, որ եւ պայթեցցէ ի հեղձամղձուկն նախանձուէ»:

Գործունէութեան զլիաւոր դժուարութիւնը տնտեսականն էր, բայց անոր դիմաց կար միաբաններու միասիրտ գործակցութիւնը՝ ուղղուած ազգին հոգեւոր լուսաւորութեան, ուստի «Հասուն խորհրդով կշռեցան եւ չափեցան նախ ըստ կարի օգուտքն յուսալիք, եւ յաղթեցին վնասուցն (դրամոց), որոց մարթ իցէ թերեւս զհետ գալ անտի, մանաւանդ զառաջինն»: Կը կազմուի խմբագրական մարմինը, ընդգծելով թէ ինչ պիտի ըլլայ անոնց մղիչ ոյժը. «Հաշուեցան նախատեսութեամբ եւ հնարք անընդհատ եւ ըստ կարգի յառաջ գործն վարելոյ, եւ յանուանէ իսկ թուեցան անձինքն վաստակակիցք գործոյն եւ ձեռնտուք եւ տեսուչք. դժուարութիւնքն հարթեցան եւ դիւրութիւնք պարզեցան, եւ ըստ այսմ ամենայնի սկզբանց՝ յօրինեցաւ եւ յղկեցան Յայտարարութիւնն»:

Հ. Գաբրիել Այվազովսկի օրինակ մը Յայտարարութենէն կը ղրկէ Պոլիս, Հ. Գէորգ Հիւրմիւզին, որպէսզի ցոյց տայ մեր միաբաններուն, յատկապէս Ազգապետ Հ. Կարապետ Եսայեանի եւ Հ. Արսէն Բազրատունիի, քանի սկսուած գործը անհատի մը ձեռնարկը չէր՝ այլ ամբողջ Միաբանութեան: Խմբագիր Հ. Գաբրիել եւ իր գործակիցները պէտք ունէին իրենց երէց եղբայրներուն «քաջխորհուրդ քննութեանց

եւ քաջալեր բանս ընդունել, որք մտադիրն ձեռնամուկս լինին յայս վաստակ յուխտիս եւեթ պարծանս եւ ի շահ օգտի ազգիս մերոյ»: Ահա թէ ուր կը հանգին ողջ Միաբանութեան մը ճիգերն ու ջանքերը. «Ի շահ օգտի ազգիս մերոյ», որովհետեւ Հ. Գաբրիէլ շատ լաւ գիտէ որ ինքը եւ իր եղբայրակիցները «անձինք կարողք են եւ եռանդունք, ոչ զանձանցն խնդրողք եւ ոչ զանձինս ընծայեցուցիչք, ոչ ընկերացն գործոց դառն դատախազք եւ ոչ իւրեանցն գրուածոց ինքնահաճ ջատագովք. միայն թէ փոքր մի քաջալերութեան կարօտք»:

Բացի Ս. Ղազարի միաբաններէն, վանքէն դուրս պաշտօնավարողներն ալ կը խոստանան բերել իրենց օժանդակութիւնը «Բազմավէպ»ին, ինչ որ մեծ քաջալեր էր խմբագրական կազմին համար: Նոյն նամակով Հ. Գաբրիէլ կը շարունակէ գրել. «Ոոստմունք յարտաքնոցն մերոց Հարց, այսինքն յորոց ի տեսչութիւն կան վարժարանացն երկոցուն (Մուրատեան եւ Ռափայէլեան), տալ երբեք երբեք յօդուածս ուսումնականս եւ քերթուածս մանունս, եւ այլ եւս ձեռնառութիւնս կարեւորս, անտարակոյս իմն ակնկալութիւն է թէ եւ այտի (ի Պոլսոյ) շնորհեսցին օժանդակութիւնք այսպիսիք. եւ ահա այս ամենայն յուսացուցանէ զմեզ թէ ոչ միայն յառաջեսցէ գործն, այլ եւ զամ քան զգամ ի լաւութիւն եւ ի կատարելութիւն թեւակոխեսցէ»:

Պոլսոյ մեր միաբանները, նախանձախնդիր Միաբանութեան անունին եւ վարկին, կը քաջալերեն Ս. Ղազարի երիտասարդ արեղաները, իրագործելու այս ազգօգուտ գործը: Քաջալերանքի եւ խրախոյսի խօսքերուն հետ՝ չեն ծածկեր նաեւ իրենց մտահոգութիւնը, եւ յանձին Հ. Գէորգ Հիւրմիւզի՝ կը հասցնեն իրենց ձայնը, յանձնարարելով երկու կէտ: Նախ՝ որ «Բազմավէպ»ի լեզուն ըլլայ դիւրիմաց եւ հաճելի ժողովուրդին, եւ երկրորդ՝ կանոնէն պատրաստել յաջորդ թիւերու նիւթերը՝ անակնկալի չհանդիպելու համար: 9 Դեկտ. 1842ին Հ. Գաբրիէլ Հ. Գէորգին կը յայտնէ շնորհակալութիւն՝ զեղեցիկ զրաբարով. «Ըստ յաճախել անժոյժ ակնկալութեան մերոյ ի լսել զպատուական կարծիս վերապատուութեանդ եւ զայլոց մեծարու Հարանցդ մերոց՝ լցաք անպատու խնդութեամբ ի լուր զօրեղ եւ զեղեցիկ քաջալերութեանցն, որովք խրախուսեցէք զմեզ ի վաստակն տաժանական՝ այլ կարեւոր»: Իսկ նկատմամբ զոյգ դժուարութիւններուն, իմաստութեամբ է որ Հ. Գաբրիէլ կու տայ պատասխան. «Իւրիմացն լինել օրագրիս մերոյ՝ արդարեւ առաջին է յանհրաժեշտ պայմանս օգտակարութեան նորին, եւ ի մէջ մեծաւ խնամով դիւրեալ. իսկ յաղազս թէ հարկ է կանխագոյն զնիւթն պատրաստել՝ այնմ չիք տարակոյս»:

Հ. Գաբրիէլ հոգեկան բաւարարութիւն տալու եւ հանդարտեցնելու համար Պոլսոյ միաբանակից Հայերը, տպագրելի Բազմավէպին առաջին թիւը ձեռագիր վիճակով կը դրկէ Պոլիս՝ գրելով. «Վստահ լերուք, զի եւ զկնիսն լաւ եւս մանաւանդ ջանամք առնել զընտրութիւնն եւ

զպատմութիւնս՝ քան թէ յանհոգս եւ կամ վեր ի վերոյ»։ Նոյն այս նամակով է որ Հ. Գաբրիէլ կը պարզէ թէ նոր լոյս տեսնելիք թերթը «խորհրդով հասարակաց անուանեցաք ԲԱԶՄԱՎԷՊ»։

Բացի Պոլսոյ մեր միաբանակիցներէն, կարեւոր էր լսել նաեւ ազգային բարերար եւ Մխիթարեան հրատարակութիւններու մեկեանաս ցակոր Ձէլէպի Տիւղեանի կարծիքը։ Հ. Գէորգ իբր միջնորդ՝ Վենետիկ կը հասցնէ Տիւղեանի տեսակէտը. Հ. Գաբրիէլի 7 Ապրիլ 1843 թուակիր պատասխան նամակէն հասու կ'ըլլանք նամակին բովանդակութեան. «Լուաք ախորժ հաճութեամբ զսակաւամասնեայ քննաբանութիւնս Ձեր զԲազմավիպէն. միայն թէ զկարծեաց Ձէլէպոյն զքաղաքական տնտեսութենէն՝ չկարացաք տալ իրաւունս, զի թո՛ղ զիրացն ստուգութիւն, այլ եւ մատենագիրքն յորոց քաղեմք զնոսին՝ ոչ դուզնաքեայք ոմանք են, այլ ընտրելագոյնք ի հարիւրաւորաց»։

Նկատմամբ բովանդակութեան, ազգին դիւրամատչելի ըլլալու եւ անոր ազգային ու մշակութային վերելքին աւելի՛ եւս նպաստելու նպատակով, դիտումնաւոր կերպով է որ «Բազմավէպ»ը ուզած է հեռու մնալ կրօնական կամ դաւանական վէճերէ։ Յայտարարութեան մէջ «Բազմավէպ» կը ներկայանայ իբր «Օրագիր բնական, տնտեսական եւ բանասիրական գիտելեաց»։ Երբ Պոլիսէն կարգ մը միաբաններ կը զգացնեն թէ բողոքական շարժումը հսկայաքայլ կը յառաջանայ ազգին մէջ, եւ որով լա՛ւ է որ «Բազմավէպ»ը նկատի առնէ նաեւ այդ կէտը, Սոմալեան Աբբայ 17 Նոյեմբեր 1843ին սա պատասխանը կու տայ Հ. Միքայէլ Ձէմպէրէկեանի. «Խնդամք զի հաճոյացեալ է ամենեցուն Բազմավէպն մեր... Այլ զհաւատոց բանս ի նոյնն մուծանել՝ լաւագոյն պատեհի պէտք են մեզ եւ մեծի զգուշութեան, զի ընթերցողացն օգտակար գտցի»։

«Բազմավէպ»ի Յայտարարութիւնը կը ցրուի հայութեան մէջ, եւ ահա կամաց կամաց կը սկսին լսուիլ մխիթարական լուրեր։ Միայն Յայտարարութիւնը կարդալով, Թրիեստի ազգայիններէն Գրիգոր Աբելեան, մտերիմ բարեկամ Միաբանութեանս, կ'արձանադրուի 10 օրինակի. նոյն քաղաքէն Պր. Եռսուֆ՝ 20 օրինակի, Պր. Աբրահամ՝ 10 օրինակի, Պր. Ստեփան Ապրոյեան՝ 10 օրինակի, Պր. Կարապետ աղա Էքիզեան՝ 2 օրինակի։ Այս բոլորը Հ. Գաբրիէլ կը հաղորդէ Հ. Գէորգ Հիւրմիւզի՝ գրելով 9 Դեկտ. 1842ին. «Ընդ ամենայն 52 օրինակը առ այժմ վասն Թրեստու եւեթ, ուստի ելանէ այժմէն չորրորդ մասն ծախուց տպագրութեանն. ո՞չ յիրաւի իցէ մեզ յուսալ թէ ի՛րազմազանձդ՝ Բիւզանդիոյ հնգապատիկն եւ տասնպատիկ ելցէ...»։

Այս խանդավառ զգացումներով եւ ծրագիրներով է որ կը փակենք 1842 տարին, յաջորդ տարին հրապարակելու համար։

Խրիմի դիրքը

Հ. Գաբրիել Այվազովսկի «Բազմավէպ»ը Խրիմի ազգայիններուն մէջ տարածելու համար՝ կը գրէ Թէոդոսիա, Հ. Յովսէփ Գարամբզայի, որ իր կարգին 12 Յունուար 1843 թուակիր նամակով լուրը կը հաղորդէ Խրիմ, Հ. Վրթանէս Պուտուրեանի՝ գրելով. «Յայտասիկ աւուրս գիր ընկալայ ի վանաց, ի Վ. Հ. Գաբրիելէ, յորում գտի զծրարեալն զՅայտարարութիւն Բազմավէպ յորջորջեալ օրագրէ. աստ ոմանք յօժարեալ իմն եղեն յընկերակցութիւն օրագրին, այլ դժուարութիւն այս գոյ ի միջի, զի օրագրի օտար թագաւորութեան՝ հարկ ի վերայ կայ կամ ի Բեթրպուրկ եւ կամ յՕտեսսայ ընդ քննութեամբ Չենսուրայի անկանել, յոյր սակս գրեցի եւ առ Վ. Հ. Գաբրիել, զի յղեսցէ զայնսիկ յՕտեսսայ յանուն Քնեաժեպիչի, յայնժամ աներկիւղ ստացուեց»:

Հ. Վրթանէս կը դիմէ ծանօթներու, կը հաղորդէ Վենետիկէն ստացած լուրերը եւ ծրագիրները. եւ ահա Նախիջեւանէն կ'ընդունի Մկրտիչ վարժապետ Եկէնեանի 20 Մարտ 1843 թուակիրը՝ որ կ'ըսէ. «Ընթերցեալ իմ զՅայտարարութիւն Բազմավէպ լրագրոցն, ցանկալի է յոյժ ինձ ստանալ զայն, եւ ընտիր բարեկամաց իմոց յայտնեալ զայն՝ գտին յօժարափոյթս ոմանս, եւ խորհրդակցեալ ընդ նոսա՝ այսպէս յայտ առնեմ սրբութեանդ»: Ապա կը շարունակէ գրել թէ վեց բաժանորդի համար, 25ական ռուպլիէն, կանխիկ կը վճարէ տարեկան 150 ռուպլի, իսկ ուրիշ վեց բաժանորդ՝ կ'ուզեն ստանալ վճարովի՝ երբ ստանան, եւ դեռ «կարելի է վաճառել եւ այլոց զանազան անձանց զբանի մի օրինակս ապառիկ՝ ի գալ նաւուք առ ձեզ եւ ապա առ մեզ»:

Մայիսին, երբ կ'ուշանայ «Բազմավէպ»ը, Մկրտիչ արդարացի կերպով կը գրէ Հ. Վրթանէսին թէ «ստէպ հարցանեն ցիս, որք ի պատրաստի են գրիլ յընկերակցութիւն կանխիկ վճարմամբ, եւ սպասեն փափաքմամբ լրոց ինչ»: Հ. Վրթանէս կը բացատրէ կացութիւնը՝ թէ «խորհի Հասարակութիւնս ձեռամբ սիրելեաց կայսեր Ռուսիոյ առնուլ նաեւ հրաման անարգել անցուցանել զայնս նաեւ ի Ռուսիա»:

Հ. Վրթանէս միայն Խրիմի համար յարմար կը նկատէ որ փոխանակ ամսէ ամիսի, վեց ամիսներու տպագրուած թիւերը միասին կազմուելով զըկուին Խրիմ, տարեկան 12 ռուպլիով: Հ. Գաբրիել հաւան կը գտնուի եղած առաջարկին, եւ հակառակ որ «Բազմավէպ»ին համար գրած էր Ռուսիոյ պատկան իշխանութիւններուն եւ կը սպասէր Քնեաժեպիչի պատասխանին, սակայն բարեկամներու միջոցով կը ստուգէ թէ պետութիւնը դժուարութիւն ունի ընդունելու օտար լեզուով գիրքեր՝ եւ ոչ օրաթերթ կամ լրագիր: Այս բոլորը Հ. Գաբրիել 15 Յուլիս 1843ին կը գրէ Հ. Վրթանէսին, եւ կ'աւելցնէ. «Այժմ տպագրի թերթն իններորդ, եւ թուի ինձ թէ ախորժ ընծայեսցի այս գործ ուսումնասիրաց ոմանց»:

1843թ. Սեպտեմբեր ամսուն Վենետիկէն նաւով կը դրկուի սնտուկ մը գիրք, մաս մը Ս. Էմիլիանի եւ երկրորդ մը Մոսկուայի Լազարեան Ճեմարանին նուէր: Այդ սնտուկին մէջ կը գտնուէին Խրիմի համար 100 օրինակ Բազմավէպ, Հ. Վրթանէս Պուտուրեանի հասցէով, որու հրահանգ կը տրուի «զի հաշիւ վաճարման նոցին առանձինն ունի լինել եւ հասանել դէպ ուղիղ առ Վեհա մեր»⁸:

Այնպես կը թուի որ Բազմավեպը Նրիմ եւ առհասարակ Ռուսիա զրկելու գծուարութիւնը վերջնական կը լուծուի 1843ի Հոկտեմբերի վերջը. բայց թէ ի՛նչպէս, ահա Հ. Գաբրիէլի բացատրականը. «Յաւուրս յայտնիկ յայց ել վանացս մեծանուն ռուս իշխանն Ուվարով, եւ լիաբերան գովութիւնս խօսեցեալ զՎանից եւ զվաստակոց Միաբանութեան մերոյ, հրաման ետ սփռել համարձակ եւ գիւղավայելան յամենայն կողմանս աշխարհին Ռուսաց՝ անցուցանելով ընդ Օտեսսա. եւ ինձ սաաց ազդ առնել զայսմանէ Բնեատեմիլիին, զոր եւ արարից ի մօտոյ»⁹:

Անականկալ դժուարութիւն մը

Ժամանակը հասնելուն, երբ «Բազմավեպ»ի առաջին թիւը պիտի մտնէր մամուլին տակ, կը յայտնուի դժուարութիւն մը: Հ. Յովհաննէս Սորողոճեան, տեսուչ տպագրատան, կը ներկայանայ տպագրելի գիրքերու քննութեան ատենին, ստանալու համար հրաման տպելու նոր թերթը: Բրէմպիլլի քննիչը կը յայտնէ թէ Աւստրիոյ նոր Սահմանադրութեան համաձայն, տիրապետութեան ենթակայ հողերու վրայ ոչ մէկ օրաթերթ կարելի էր տպագրել՝ առանց բացայայտ հրամանին Վիեննայի քննիչ ատենին: Հ. Յովհաննէս իմանալով որ դժուարութիւնը «Օրագիր»ներու համար է, կը մտածէ եւ կ'առաջարկէ չգրել

8. Հ. Գաբրիել Այվազովսկի, Վենետիկէն, առ Հ. Մինաս Բժշկեան, իրիմ, 7 Սեպտ. 1843ին: Այս կարեւոր լուրերով ճոխ նամակին բնազիրը հետեւեալն է. «Շոգեմանն Քրիստոս որ վաղիւ ելանէ յողի երթալ ի Պոլիս, առաքեցաք արկղ մի մատենից ուղղեալ յՕստեսա առ Քնեաժեմիւի քննիչ գրող: Թարկել անդ են մատենանք ինչ վասն նորին Քնեաժեմիւի, զորս հանեալ նորա անտի, ունի առաքել զարկել չղգեմաւս առ Պ. Հ. Ծովսէպի մեր ի Քէֆէ. նա եւս հանեալ յարկեղէն զիւր մատենանք եւ զհազմայէս, զմնացեալսն առաքեաց յալդ առ Լեւրպատուոսթինոյ (...): Զմատենանն որ են վասն էջմիածնի եւ Կաթողիկոսին՝ յղել անդը, եւ զայլսն առաքել անյապաղ առ Լազարեանն ի Մոսկով, զծախս առաքմանն հաշուելով ի հաշիւ վանացս: Զայսմ ամենայնէ զբեցան թուղթք առանձինն ցանկովք հանդերձ՝ առ Աղա Լազարեանս, առ Քնեաժեմիւի եւ առ Հ. Ծովսէպի, եւ յուսամք թէ անվրէպ կատարեցիք ամենայն: Իսկ զցուցակ մատենանք որ վասն էջմիածնի եւ Լազարեանց՝ ծրարեմ աւաստի ի թղթիս:»
9. Հ. Գաբրիել Այվազովսկի, Վենետիկէն, առ Հ. Մինաս Բժշկեան, իրիմ, 1 Նոյեմբեր 1843ին: Նոյն լուրը Սովալեան Աբբայ կը գրէ Հ. Սիմոն ձուլարտեանի, Ախլցիսա-Վրխտաւաշի՝ զի յաւուրս յայտոսիկ եկն այսր ի վանս ընդհանուր քննիչ եւ հրամա-

Թերթին վրայ «Օրագիր», այլ հարցը ներկայացնել իբր բազմահատոր գրքի մը առաջին պրակը, որ տարիներու ընթացքին պիտի շարունակուի տպագրուիլ: Բրէմպիլի չի հակառակիր, բայց իբր բարեկամ Միաբանութեանս, խորհուրդ կու տայ հետեւիլ օրէնքին, որպէսզի օրագրին պատիւը չվնասուի. մանաւանդ թէ, կ'առաջարկէ իտալերէնի թարգմանել Բազմավէպի առաջին ամբողջ թիւը, խոստանալով անձամբ հետաքրքրուիլ եւ Վիեննայէն բերել տալ հրամանը՝ երկու ամսուան ընթացքին:

1842ի Դեկտեմբեր ամսուն առաջին օրերուն կը կատարուի Թերթին թարգմանութիւնը, վստահութիւնն ունենալով որ շուտով պիտի տրուի տպագրութեան հրամանը. հակառակ պարագային կրնայինք հաւասարապէս տպել՝ իբր «Մաղկաքաղ» կամ «Բազմա-վէպ», քանի անունն անգամ կը մատնէր բովանդակութիւնը:

Ամէնէն աւելի սպասողը՝ Հ. Գաբրիէլ Այվազովսկին է, որ արդէն ծանրաբեռնուած ուրիշ բազում հոգերով, 1843ի Յունուար 13ին կը գրէ նամակի մը մէջ. «Ես պարապիմ արդ ի պատրաստութիւն եւ ի յարդարումն նիւթոց Բազմավիպին, եւ միանգամայն ի սրբագրութիւն Ֆլէօրեայ եւ ի տպագրութիւն իտալացի թարգմանութեան Ագաթանգեղեայ՝ որ ոչ սակաւ աշխատ առնէ զիս»: Իր այս դժուարին աշխատանքին մէջ՝ իր ձեռնաստուն ինը աշակերտները «մեծապէս օժանդակեն ինձ, եւ ակն ունիմ թէ յետ ամաց ինչ ոչ միայն ինձ, այլ եւ համօրէն Ուխտիս պիտանի լիցին որպէս ընտիր կրօնաւորք եւ աշխատասէր ուսումնականք»:

Փետրուար ամսուն դեռ սպասումի մէջ է: Նոյն ամսուն 19ին կը գրէ իր դասընկերին, Հ. Թոմաս Չամչեանի. «ԶԲազմավէպ անուանեալ օրագիրն չեւ եւս սկսաք տպագրել, զի հարկ էր հրաման խնդրել...: Եթէ օգտակար իցէ ազգիս եւ ի շահ եւ ի փառս անուան սրբոյ Ուխտիս, Տէր յաջողեացէ եւ պտղաբեր արասցէ զվաստակս միաբանասէր եղբարց եւ դիւրեացէ զամենայն դժուարութիւնս»:

Ապրիլ ամսուն առաջին օրերուն վերջապէս կը հասնի Վիեննայէն աւետաբեր լուրը: Այլեւոր Սուքիաս Աբբահայր նոյն օրն իսկ իր անհատական օրագրութեան մէջ արձանագրած է. «1 Ապրիլ. Գայ հրաման ի Վիեննայէ վասն հրատարակելոյ մեր զԲազմավէպ օրագիրին»: Նոյն լուրը խմբագիր Հայրը կը հաղորդէ Պոլիս, Հ. Գէորգ Հիւրմիւզին. «Եհաս աւասիկ եւ հրաման ի Վեննայէ, եւ մեք լի յուսով բարեաց՝ ձեռն ի գործ առնեմք յառաջ վարել զկարեւոր զայս գործ տաժանական, եւ պատշաճել զայն ըստ կարի հանգամանաց ազգին մերոյ»:

Նատար ամենայն ուսումնարանաց Ռուսաստանին, եւ ետ մեզ ազատութիւն անարգել սփռելոյ զԲազմավէպը ընդ ամենայն Ռուսաստան, որպէս եւ զայլ հայեցի մատենան մեր, յետ գրով խելամուտ գտանելոյ պարունակելոցն ի նոսա, մանաւանդ ի Բազմավիպին առանձինն» (27 Հոկտ. 1843):

Տպագրութիւն Բազմավէպի եւ առաջին արձագանգ

Վիեննայէն Բազմավէպի տպագրութեան արտոնութիւնը հասնելուն, 1843ի Մայիսի առաջին օրերուն լոյս կը տեսնէ Բազմավէպի առաջին թիւը, անսահման ուրախութիւն պատճառելով խմբագրին եւ իր եռանդուն աշխատակից միաբաններուն: Տպարանապետ Հ. Յովհաննէս Սորգունեան, որ հետամուտ էր թերթի ծաւալումին, առաջին օրինակ մը կը հասցնէ Հ. Գէորգ Հիւրմիւզեանի, որ նոյն օրերուն առողջական պատճառներով կը գտնուէր Վիեննա. երկրորդ օրինակ մը՝ Վիեննայի Մխիթարեան միաբան Հ. Յակոբոս Պօզաճեանի, Թրիեստ, որպէսզի հասցնէ մայրավանք. երրորդ օրինակ մը՝ Վիեննայի ազգայիններէն Հինտողլուի, որպէսզի գտնէ նոր բաժանորդներ: Նոյն տարւոյն Յուլիսին Վիեննայէն 12 ազգայիններ կը բաժանորդագրուին թերթին:

Նորատիպ «Բազմավէպ»էն 300 օրինակ կը դրկուի Պոլիս, մերս միաբան Հ. Մովսէս Ամպէրպոյեանի. 200 օրինակ Զմիւռնիա, Ղուկաս Պալլաւարեանի, Արշալոյս Արարատեանի խմբագրին, որ ազնուօրէն եւ սրտանց կ'աջակցի՝ «Բազմավէպ»ի ծաւալումի գործին:

Քաջալերական են առաջին ձայները որ կը հասնին Ս. Ղազար: Պոլիսէն Հ. Մովսէս, որու յանձնուած էր թերթը տարածելու գործը, 26 Յուլիս 1843ին կը գրէ Սոմալեան Աբբասօր. «Աստ եւս բազմանան օր ըստ օրէ Բազմավէպին յընկերութիւն գրողքն, էանց քան զհարիւր թիւ ըստ օրէ Բազմավէպին յընկերութիւն գրողքն, էանց քան զհարիւր թիւ ընդունելութիւն կը գտնէ յատկապէս ոչ-կաթողիկէ ազգայիններէ. մանրամասնութիւն մը՝ որ աննշան չէ ա'յլ ժամանակին համար: Հ. Անանիա Զէլալեան, տեսուչ Պոլսոյ Մխիթարեան վարժարանին, 27 Յուլիս 1843ին այսպէս կը հասցնէ լուրը Հ. Գէորգին՝ որ անցած էր Փարիզ. «Բազմավէպին խնդրողք ոչ սակաւք են, մանաւանդ ի հայոց, որ եթէ ի վերջ իւրաքանչիւր ամսոյ ճոխասցի յաւելուածով կարեւոր եւ ստոյգ լրոց եղելոց արդ յաշխարհի, եւ եւս հաճոյասցի բազմաց, եւ կրկին յաճախեսցին խնդրողք: Կարէք եւ դուք օժանդակել նոցա ճոխ գրութեամբ հրաշալեացն զոր տեսանէք յայսմ պանդխտութեան ձերում ի Գերմանիա, ի Գաղղիա եւ յԱնգղիա, որպէս զղամբարան Նաբօլէոնի, զՎրաստանի ճանապարհն Լօնտրայու, զՂոգեթիւնի անգղիացւոյ ճարտարին, զարդարեալ պատկերօք փորագրելովք ի կապար կամ ի փայտ»:

Հ. Վարդան Յովսէփեան, Նայսոցէն, երբ կը ստանայ առաջին թիւը, ուրախութեամբ է որ կը գրէ Սոմալեան Աբբասօր 16 Յուլիս 1843ին. «Ոչ նուազ խնդամ ընդ այն զի վաստակասէր երիտասարդ Հարքն մեր վառեալ է ի նախանձ ծաւալելոյ զլոյս գիտութեանց եւ կենցաղօգուտ հմտութեանց ի մէջ ազգիս ըստ բարգաւաճեալ ազանց եւրոպայ, կամին զուսումնական լրագիր զԲազմավէպն ի լոյս ընծայել»:

Դեռ հազիւ քանի մը թիւ Բազմավէպէն կը հասնի Պոլիս, Հ. Միքայէլ Զէմպէրէկեան 28 Հոկտ. 1843ին կը գրէ Աբբահօր. «Յուրախութիւն սրտից վաստակաւորաց Բազմավիպին ասացից եւս, զի յամենեցուն բերանոյ զգովութիւնս լսեմք»: Նոյն քաղաքէն Հ. Մովսէս 27 Սեպտ.ին կը գրէ թէ բաժանորդներու թիւը հասած է 130ի, իսկ Զմիւռնիոյ մէջ, Պալտասարեանի վկայութեան համաձայն՝ 41ի:

Ախլցիսա ունինք Հ. Սիմոն Ճուլարտեան, որ սրտի ցաւով կը գրէ 18 Օգոստ. 1843ին Սոմալեան Աբբահօր, թէ իր քաղաքէն ազգայիններ կը ստանան «Բազմավէպ»ը, մինչ ինքը դեռ արժանի չէ եղած տեսնելու թերթը: Ապա կ'ըսէ. «Երկուք ոմանք կամին գրիւ ընկեր Բազմավէպ օրագրին... առաջնոյ անունն է Աղա Սարգիս Աստուածատուրեան, ի հայոց, եւ միւսին Աղա Պետրոս Սահակեան»:

Բազմավէպի Յայտարարութիւնը կը հասնի նաեւ Կալկաթա, ուր արեւմտահայերէնը չէր ընդունուած իբր գրական լեզու. եւ սակայն Բազմավէպի միայն Յայտարարութիւնը կարդալով, առանց տեսնելու առաջին թիւը, ահա թէ ինչ կը գրէ Կալկաթայէն Աբգարեան ոմն, 9 Օգոստ. 1843ին, Հ. Յովհաննէս Սորղուճեանի. «Զօրինակս Յայտարարութեան ի մասին լրաթղթոյ, անուանելոյ Բազմավէպ, զոր եղեալ էիք ի ծրարի անդ, բաժանեցաք աստ ի միջի ընթերցասէր մերազնէից, որք յոյժ ուրախ եղեն ընդ ազգանպաստ առաջնորդութիւն ձեր: Գովեմք մեծապէս զփոյթ ազգասիրութեան ձերոյ եւ ցանկամք տեսանել զօրագրին զայն բարգաւաճեալ եւ տարածեալ ի կողմանս արեւելեան Հնդկաստանի: Զանասցուք յորդորել զմերազնեայս յընկերագրութիւն նորին, որոյ գինն երեք արծաթ ֆիորին՝ արդարեւ յոյժ չափաւոր եւ սակաւ. այլ եթէ իցեն ինչ արգելք կամ դժուարութիւնք ընկերագրութեանն ցանկացելոյ՝ այնք եղիցին ծանր ծախք առաջմանն կամ փոստայիցն, որ յայտնի իսկ է յարգութեան ձերոյ: Թողումք ասել զաշխարհիկ լեզուն՝ որ աստ բոլորովին անըմբռնելի եւ անհասկանալի է ամենեցուն մերազնէից, բացի չորից ուսումնասիրաց: Արշալոյս Արարատեանն՝ զայս աստ կարգաւ ամսական շոգենաւաւ, այլ երեք կամ չորս հայազգիք միայն են մտեալ յընկերագրութիւն նորա. բայց եւ այնպէս ունիմք մեք ջանալ յօգուտ ձեր յայս սակս եւ զկատարածն ծանուցանել ի միւսումն նուագի գրութեան մերոյ»:

Նկատմամբ Բազմավէպին տարեթուակին, Պոլիսէն Հ. Անանիա Ճէլալեան դիտողութիւն կ'ընէ թէ պէտք է բարձրացնել, քանի նման որակաւոր թերթ՝ պէտք է աւելի սուղ արժէ: Սուբիաս Աբբահայր գիտակից է եղելութեան, եւ արդարացի կերպով 23 Յունիս 1843ին կը պատասխանէ թէ ատիկա «յորդոր լինելոց է բազմաց՝ զի գրեսցին յընկերութիւն նորա», եւ կը շարունակէ բացատրել թէ ճիշտ այս պատճառով՝ յիսուն բաժանորդ արձանագրուած է Թրեստ, եւ թէ «Բազմավէպն մեր ընդ Զմիւռնիա՝ սփռի յամենայն տեղիս Ասիոյ՝

ուր են թղթակցութիւն Ձմիւռնիոյ լրագրին, եւ ահա յայտարարութիւն մեր տպագրեցաւ ի նմին լրագրի. իսկ ի խորիմ եւ ի Տրապիզոն՝ աստի առաքին անմիջապէս, ուստի գոյ հարիւր անձանց ստորագրութեան ի լուր»:

Ալիշան եւ Բազմավէպը

Վանական աւանդութեամբ գիտենք թէ 23ամեայ Հ. Ղեւոնդ Ալիշան եղած է առաջին աջակիցը «Բազմավէպ»ի խմբագիր Հ. Գաբրիէլ Այվազովսկիի, թէեւ մեծ էր տարիքի տարբերութիւնը երկուքին միջեւ: Զուներնք զրաւոր բազմաթիւ աղբիւրներ՝ գիտնալու համար թէ Ալիշան ի՞նչ աստիճանով նպաստած է թերթին, եւ միայն պարագայական մանրամասնութիւններ կու գան լեցնելու այս թերին: 1843ի Սեպտեմբեր ամսուն, Ռափայէլեան վարժարանի տարեկան պարգեւաբաշխութեան հանդէսին «Պ. Հ. Ղեւոնդ ընթերցաւ ճառ ընտիր, ի ցուցանել թէ թիւր կարծիք են՝ եթէ հայք լեալ իցեն անմիաբան եւ ազգատեաց: Զայս ամենայն հրատարակեսցէ եւ Բազմավէպն մեր» կը գրէ վարժարանին տեսուչը, Հ. Ռափայէլ Թրեանց, 16 Սեպտ. 1843ին, Հ. Գէորգ Հիւրմիւզեանի:

Եւ իրապէս Հոկտեմբերին կը հրատարակուի յօդուածին առաջին մասը՝ «Ճշդ կարծեաց անմիաբանութեան Հայոց» վերնագիրով, ստեղծելով ահագին խանդավառութիւն: Զմիւռնիոյ ազգայիններ տարաբաշխով առաջին մասը՝ անհամբեր կը սպասեն երկրորդին: Նոյն տարւոյն աւարտին, Հ. Ներսէս Սարգիսեան Վենետիկէն կ'ողողուի Հայաստան, հաւաքելու եւ ընդօրինակելու ձեռագիրներ, ու Դեկտեմբեր ամսուն անցնելով Զմիւռնիայէն՝ կը գտնէ ջերմ հիւրասիրութիւն ազգայիններու կողմէ: Հ. Ներսէս իր տպաւորութիւնները կը յանձնէ 26 Դեկտեմբեր 1843 թուակիր նամակին, որ սերտօրէն կապուած ըլլալով նաեւ Բազմավէպի եւ Ալիշանի անունին, կու տանք բնագիրը մեր ընթերցողներուն. «Նոյն ընկերութիւն Սիւնեաց, միաբան խորհրդով, կամեցեալ պատուել զմեզ, ի վեշտասաներորդ օր ամսոյս, ի տան միում, ի փառաւորազունից քաղաքիս, ետ մեզ հացկերոյթ փառաւոր, քան զոր առաւել չմարթի լինել թէ չսխալեմ: Ամենայն ինչ սիրելի էր անդ, մանաւանդ սերտ ընտանութիւն իշխանացն. գոռոզն ոք չկայր անդ, քանզի եւ յողջոյն իսկ քաղաքիս չերեւի ոք այնպիսի ի հայս, թէպէտեւ կարի մեծատուն ոք էր անդ եւ գանձի տէր՝ իբրեւ ընդ հինաւորաց բարեկամսն վարէր: Անդ յիշատակեցան մաղթողական բանիւք կարգ ըստ կարգէ ամենայն երեւելի բարերարքն ազգիս, ընդ որս ոչ միայն նորընտիրն Ներսէս, այլ եւ 'Կեցցէ Աբրահայրն Վենետիկեան եւ Սիւնեաց ընկերութիւնս ընդ հովանեաւ նորա մինչեւ ի

սպառ՝: 'Կեցցէ կեցցէ՝ աղաղակեաց ամենայն բազմութիւնն: Եւ դարձեալ 'Կեցցէ հեղինակն ճառին եղծման անմիաբանութեան Հայոց՝ Հ. Ղեւոնդ՝. եւ աղաղակեցին զ'Կեցցէն, քանզի յայնմ աւուր ժամանեալ էր Բազմավէպն՝ յորում կայր վերջին մասն նոյն ճառին, ընդ որ կարի յոյժ ուրախացան, քանզի կասկածէին թէ առաջին մասամբն եւեթ սահմանիցէք զճառն. եւ ի նոյն կարծիս հեղինակին հաստատեալ են արդ ամենեքեան, նաեւ ասել ոմանց՝ 'Ոսկի գրչի արժանաւոր է Հ. Ղեւոնդ'»:

Հոգեր խմբագրութեան

Տպարանապետ Հ. Յովհաննէս Սորողունճեան, յետ տպագրելու Բազմավէպի առաջին թիւերը, Մուրատեան վարժարանի հարցով կը ստիպուի երթալ Վիեննա, ուսկից լսելով թէ Բազմավէպը սկսած է ընդունելութիւն գտնել ազգին մէջ, 18 Հոկտեմբեր 1843ին կը գրէ Սոմայեան Աբբազօր քանի մը տող, որ պէտք է դրոշել հոս ոսկետառ. «Ոչինչ յերկուանամ զի Բազմավէպն ամենայնիւ հաճոյացի ազգիս, եւ ոչ միայն յընթացս տարւոյն հատուցին ամենայն ծախք ի դրամոցն հաւաքելոց յընկերագրութենէ, այլ եւ շահք լիցին արծաթոյ, թո՛ղ զօգուտն բարոյական, Ձի ՍՈՎԱԻ ՀՐԱՀԱՆԳԵՍՅԻ ԱԶԳՍ ԵՒ ԾՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒ ՄԵՁ ԵՂԻՑԻ, ԱՅՆՊԷՍ՝ ՁԻ ՈՒՐ ՄԵՔՍ ԶԺԱՄԱՆԻՑԵՄՔ ԱՆՁԱՄԲ, ԽՐԱՏՔ ՄԵՐ ԵՒ ՅՈՐԴՈՐ ԺԱՄԱՆԵԱԼ՝ ՍԹԱՓԵՑՈՒՍՑԻ ԶԱԶԳՍ Ի ԽՈՐԻՆ ՏԳԻՏՈՒԹԵՆԷՆ»:

Նոյն զգացումներով է նաեւ Սուքիաս Աբբան՝ երբ կը գրէ. «Մեզ շատ է զծախսն եւեթ հանել յընկերութենէն, օգուտն որ անտի ընթերցողացն լինիցի՝ լիցի մեզ լիուլի հատուցումն մերոց վաստակոց, որ առաւել են բազմօք քան զծախսն»¹⁰:

Ուանդավառութեամբ եւ յաջողութիւններով է որ Բազմավէպ կը բոլորէ իր առաջին տարին: Յաջողութեան արձագանգի ձայները կը կրկնապատկեն եռանդը խմբագրութեան մէջ աշխատող միաբաններուն, որոնք նուիրուած ազգին մտաւոր վերելքին՝ կ'աշխատին Բազմավէպին տալ յօդուածներ, առանց փնտռելու անուն կամ պատիւ, որու

10. Առ Հ. Միքայէլ Զէմպէրէկեան, Պոլիս, Օգոստոս 1843ին: Նոյն նամակին մէջ Աբբազայրը կը գրէ. «Թիւ ստորագրողաց յընկերութիւն Բազմավէպին ակն ունիմք թէ մինչեւ ցաւարտ առաջնոյ այսր ամին եւ եւս աճեսցէ, զի յաջորդ ամիսքն առաւել հետաքնինք են եւ ընտանիք, յորս բանք լինին ի վերայ օղապարիկ գնտոյ, եւ ի վերայ կազիկ զբաղաքն լուսաւորելոյ, պատմութիւն երկաթի ճանապարհի, պատմութիւն դարձեալ տարեկան ուսումնականաց ժողովոց եւ զարմանահաշ ճանապարհին ընդ Թամիզ գետով Լոնտրայի, որ առհասարակ են նոր եւ զուարճացողիչք, թո՛ղ զայլ կենցաղօգուտ յօդուածն որ ի նոսա՝ հրահանգիչս ամենեցուն ի պիտանիս»:

ապացոյցը թող նկատուի՝ անխափան բոլոր յօդուածներուն ստորեւ անունի բացակայութիւնը, հակառակ որ դիւանական նամակներէն կարող ենք ստուգել անոնցմէ շատերուն հեղինակները¹¹:

Դժուարութիւններէն մէկը՝ Պոլսոյ մեր ազգայիններուն մէջ մտաւորական դասին նօսը թիւն էր, եւ խմբագրութիւնը այդ մակարդակը աչքի դիմաց ունենալով՝ չէր կրնար սուրալ եւրոպական չափանիշով: «Բազմավէպ»ի խմբագրութիւնը գիտէ թէ թերթը «չէ վասն պօլսեցւոց միայն, որ չունին տակաւին կիրթ ճաշակելիս յուսումնականս, այլ վասն համօրէն աշխարհիս՝ ուր կանն ի մերազնից եւ հմուտք գիտութեանց եւ ցանկացողք այնպիսեաց»¹²:

Ասով հանդերձ նոյն շրջանին գրուած նամակներուն մէջ, յատկապէս Սոմալեան Աբբաօր եւ խմբագիր Հ. Գաբրիէլ Այվազովսկիի, կը տեսնենք խոր մտահոգութիւնը՝ սկսուած գործը կատարելագործելու, որպէսզի թերթը լիով հասնի այն նպատակին՝ որու համար հիմնուած է: Հ. Գաբրիէլ ուզելով գիտնալ Պոլսոյ արձագանքը, 7 Նոյեմբեր 1843ին կը գրէ Հ. Գէորգ Հիւրմիւզի. «Քանզի մերձ է բոլորումն առաջնոյ ամի Բազմավէպին, աղաչեմ զՎերապատուութիւնդ, ծանուցանել ինձ եթէ ընդհանրապէս ո՞ր նիւթք եւ ո՞ր ո՞ճ բանից նորին հաճոյագոյն թուիցի պօլսեցւոցդ, զի եւ ըստ այնմ յառաջ վարեցուք յառաջիկայսն»: Իսկ Սուքիաս Աբբայ 14 Յուլիս 1843ին կը գրէ Հ. Մովսէսի. «Լաւ առնէք զի զոր ինչ դատիք կամ լսէք այդը զԲազմավէպէն, հաղորդէք առ մեզ, զի գիտասցուք ի սկզբանս՝ ըստ այնմ յարմարել զընթացս նորին, զի հաճոյասցին ամենեցուն»¹³:

1843ի Բազմավէպի Յունուարի առաջին թիւը կը տպագրուի Մայիս ամսուն, եւ այնուհետեւ կը շտապեն՝ որպէսզի Դեկտեմբերին կարենան աւարտել տարւոյն 24 թիւերու տպագրութիւնը: Հ. Գաբրիէլ գիտակից է որ այս շտապը պատճառ է թերթին կարգ մը թերութիւններուն: Բայց անգամ մը որ գործը ստանար իր բնականոն ընթացքը, Հ. Գաբրիէլ յոյսով էր որ կարենար թերթը ներկայացնել աւելի կոկիկ,

11. Բացառութիւն կը կազմէ Բազմավէպի 1843ի մէջ հրատարակուած «Նաղի վրայ» յօդուածը (էջ 172), ուր ստորեւ կը կարդանք սա ծանօթութիւնը. «Աս սիրուն, բնական եւ ազգու հատուածը, մեր բարեյիշատակ Հ. Միքայէլ Զամչեան վարդապետին գրուածներէն առինք, որ նամակի ձեւով շարադրեր է 1804ին, Նոյեմբեր 20ին»:

12. Սուքիաս Աբբայ Սոմալեան, Վենետիկէն, առ Հ. Միքայէլ Զէմպրէկեան, Պոլիս, 11 Օգոստ. 1843ին:

13. Հ. Գաբրիէլ Այվազովսկի նամակով մը կը խնդրէ Հ. Եղուարդ Հիւրմիւզէ (Հոռմ) որ հաճի փութով հասցնել գոնէ հատուած մը Ռասինի Թարգմանութենէն, «Բազմավէպ»ը ճոխացնելու համար: Հ. Գէորգ Հիւրմիւզի կատարած Թարգմանութիւններէն մէկը՝ ճոխացնելու համար մը հրատարակած է 1843ին (էջ 360-363), գրելով հեղինակին. «Զի՞նք էր թէ երբեք երբեք զարդարէր եւ մեծարէր գործս՝ իմաստուն եւ օգտաւետ հատուածովք Հարց մերոց՝ նմանեաց Զերոց» (16 Նոյմբ. 1843): Նոյն նամակով շնորհակալ կ'ըլլայ Հ. Աղեքսանդր Պէշկիթաշեանի, որ Մովսէս Դասին դրկած էր յօդուած մը եւ հրատարակուած Բազմավէպի մէջ (1843, էջ 289-292):

խնամուած եւ օգտակար յօղուածներով: Հ. Գաբրիէլ 14 Սեպտ. 1843ին կը գրէ Հ. Գէորգ Հիւրմիւզի. «Այժմէն յուշ առնեմ զի ոչ սակաւք ի թերութեանցն՝ որ եւ մեզ չեն ինչ անծանօթ, ի շտապոյ տպագրութեան եկին յառաջ, եւ չար այն է՝ զի հարկ ի վերայ կայր շտապ այդպէս՝ առ ի կատարելոյ զխոստումն լրացուցանելոյ եւ զայսր ամի զթիւս, որպէս եւ լրացուցաքն իսկ: Եւ ահա յանդորր ժամանակի գիւղագնացութեանս պարապով եւ ուշի ուշով պատրաստեմք եւ կոկեմք զնիւթս մնացեալ թերթիցն վեցից եւ զայլոց, ջանալով գամ քան զգամ օգտակարագոյն գործել զԲազմավէպն եւ Ղերիմաց եւ զուարճալի»: Ուրիշ առիթով Հ. Գաբրիէլ գրած էր. «Յոյս մեծ է իմ, զի թէ ընդ առաջին թերթն հաճեցայք, եւս առաւել ընդ մնացեալսն հաճեսցիք, զի եւ ջանք մեր եւ ճգունք առաւելուն օր քան զօր ի կատարելութիւն տաժանական գործոյս. իցէ՛ թէ ծանիցի այս եւ ի մերոցն եւ յօտարաց»¹⁴:

Կրնանք ըսել որ տարուէ տարի Բազմավէպը նորածին մանուկի մը նման կ'աճի, կ'ուռճանայ եւ կը բարգաւաճի, լաւագոյն կերպով կատարելով իր դերը ազգին մէջ, եւ եթէ անցնինք քննելու այս երկրորդ կէտը, թէ ինչ օգուտներ բերած է Բազմավէպը ազգին՝ շեղած պիտի ըլլանք մեր սկզբնական նիւթէն:

1843ի Բազմավէպի առաջին «Յառաջաբան»ին մէջ, խմբագրութիւնը համեստ կերպով ծրագիր դրած է թերթը հրատարակել միայն երեք տարուան համար: Երկրորդ տարուոյ «Յառաջաբան»ին մէջ կը գրէ. «Ազգին լուսաւորութեանն եւ յառաջդիմութեանը համար աշխատելէն աւելի գեղեցիկ ու վսեմ ի՞նչ դիտաւորութիւն կրնայ ըլլալ...: Ահա կը սկսինք երկրորդ տարուոյս Բազմավէպն ալ, եւ յուսանք որ Աստուծով երրորդ տարուանը եռապատիկ շնորհակալութեամբ կ'ընծայենք մեր ազգին եւ հայրենեաց»:

Եւ այսպէս ահա, տարուէ տարի լոյս կը տեսնէ Բազմավէպը, քալելով իր ազգին զաւակներուն հետ, հօր մը նման իր թեւերուն տակ հաւաքելով իր որդիները, բացատրելով անոնց ինչ որ ազգային է, ինչ որ մեր պապերը աւանդած են մեզի, ինչ որ կ'օգնէ Հայրենիքին վերելքին, ինչ որ կը նպաստէ պահելու հայը իր մտային, մշակութային եւ հոգեկան բարձրութեան վրայ:

Հ. ՍԱՀԱԿ ՃԵՄՃԵՄԵԱՆ

14. Ա. Հ. Գէորգ Հիւրմիւզ, Պոլիս, 20 Յուլիս 1843ին: Որքան Հ. Գաբրիէլ հետամուտ է «Բազմավէպ»ի բովանդակութեան ճոխութեան, նոյնքան եւ աւելի՝ Հ. Յովհաննէս Սորողունեան, իբր տպարանի տեսուչ, կը ջանայ կատարելագործել թերթին արտաքին վայելչութիւնը: 1843 տարուոյն վերջին ամիսներուն, երբ Մուրատեան վարժարանի հարցով Հ. Յովհաննէս կը գտնուի Վիեննա եւ Փարիզ, կը գտնէ ճարտար արհեստաւոր մը, որու փորագրել կու տայ հայկական զարդադրեր, նոյն իսկ մեծատառ «Բազմավէպ» բառը, որու նմոյշները ղրկած է Ս. Ղազար. հուսկ մտածած է արուեստագէտը հետը բերել Ս. Ղազար, քանի մը տարուան դաշինքով: